

Ewa Lachowicz

Konstruowanie treści kształcenia w przedmiocie: metodyka nauczania przedmiotów pedagogicznych

Wprowadzenie

Próby usprawniania procesu przygotowywania pedagogicznego tkwią genetycznie w badaniach nad przydatnością zawodową nauczyciela. Do prac na ten temat należą np. prace W. Webera (1927), E. Wenigera (1957), T. Scharmanna (1959)¹. W Polsce problematyką osiągnięcia tzw. pełnej przydatności samodoskonalenia w zawodzie, optymalizacji procesu dydaktycznego, zajmowali się m.in. W. Spasowski (1923), L. Wytyczak (1956), W. Wojtyński (1963), S. Palka (1977)².

Z całości powyższej problematyki badawczej można wyodrębnić takie kierunki jak³:

- zachowania pedagogiczne nauczyciela a posiadane przez niego cechy osobowości, por. np. D.G. Ryans (1964),
- ewolucja w dziedzinie praktyki oceniania kompetencji nauczycielskich, por. H. Davis (1960, 1984),
- integracja badań nad efektywnością pracy nauczyciela, np. B.J. Biddle (1964, 1985),
- interakcja między nauczycielem a uczniem, np. N. Flanders (1971).

Aktualnie w polskiej literaturze specjalistycznej można zauważyć nieco inne, nowe spojrzenie na problem przygotowania nauczycieli do pracy zawodowej. Przykładem może tu być praca H. Kwiatkowskiej (1988), która wskazuje na niejednorodność stanowisk w tej sprawie, istniejące luki, kwestie wymagające dalszych badań⁴.

Analiza współczesnych orientacji w edukacji nauczycielskiej prowadzi również do określenia modelu w zakresie treści kształcenia opartego m.in. na uściśleniu funkcjonujących kategorii pedagogicznych⁵.

Problem doboru treści kształcenia i tworzenia propozycji efektywnych struktur programowych posiada już pewne odzwierciedlenie w literaturze pedagogicznej. Badania na ten temat traktowane są szeroko, odnoszą się nie tylko do kierunków nauczycielskich i dotyczą m.in.:

- typów organizacji materiału nauczania, tworzenia modeli korelujących i integrujących treści kształcenia⁶,

- technik ustalania wymagań programowych⁷,

- aproksymacji i weryfikacji modelowych ujęć struktury wiedzy⁸,

- sposobów ewaluacji i modyfikacji treści programowych⁹.

Treści i sugestie praktyczne powyższych prac prezentujących rezultaty zainteresowań problematyką doboru i strukturyzacji treści kształcenia uwzględniła Autorka konstruując programy kształcenia nauczycieli, w zakresie przedmiotu: metodyka nauczania przedmiotów pedagogicznych.

W planach jednolitych magisterskich studiów dziennych w WSP dla kierunku: Pedagogika ze specjalnością Opiekuńczo-Wychowawcza, przedmiot ten występuje na IV i V roku studiów. Całość obejmuje 105 godzin zajęć, w tym: 30 godzin wykładów, 75 ćwiczeń. Plan studiów na tym kierunku przewiduje także odrębną 3-tygodniową praktykę pedagogiczno-metodyczną w szkołach o profilu pedagogicznym.

Metodyka nauczania przedmiotów pedagogicznych jako przedmiot specjalnościowy w planie studiów dla specjalności: Pedagogika Opiekuńczo-Wychowawcza

Cele, zadania i funkcje przedmiotu: metodyka nauczania przedmiotów pedagogicznych

W procesie przygotowywania studentów do nauczania przedmiotów pedagogicznych – przedmiot „metodyka nauczania przedmiotów pedagogicznych” pełni następujące funkcje:

- uzupełniającą, poszerzającą proces kształcenia o wiedzę z zakresu dydaktyki nauczania tych przedmiotów,

- integrującą poznawane treści i pozwalającą na dokonywanie pogłębionych analiz teoretycznych i praktycznych,

- instrumentalną, praktyczną, a więc przygotowującą do praktycznego działania.

- wdrażającą do samodzielnego kształtowania umiejętności, samodoskonalenia.

A zatem, istotne w studiowaniu tego przedmiotu staje się poznawanie celów i zasad pracy z młodzieżą szkół prowadzących przedmioty pedagogiczne, kształtowanie strony koncepcyjnej przygotowywania lekcji i zajęć, zgłębienie procesów poznawczych uczniów przy wprowadzaniu ich w proces poznania pedagogicznego. W tym celu ważne staje się również poznanie treści programowych z przedmiotów pedagogicznych, zrozumienie zasad organizacji pracy w tych przedmiotach.

W zakresie kształtowania umiejętności praktycznych – instrumentalnej strony działania nauczyciela przedmiotów pedagogicznych – podstawę stanowi analiza procesu dydaktycznego i wychowawczego lekcji, zajęć pozalekcyjnych oraz działania próbne umożliwiające stosowanie poznanych reguł metodycznych w praktyce.

Teoretyczne podstawy konstrukcji programu przedmiotu: metodyka nauczania przedmiotów pedagogicznych

Podstawy teoretyczne treści programowych przedmiotu „metodyka nauczania przedmiotów pedagogicznych” wyprowadzono w niniejszej propozycji z kilku przesłanek:

- ze stanowiska ogólnego poglądu na sprawy dydaktyczne,
- z teoretycznych założeń natury pedeutologicznej preferujących znaczenie znajomości teorii pedagogicznej,
- z uwagi na potrzebę rozumienia procesów psychicznych, indywidualności ucznia profilu pedagogicznego,
- z teoretycznych ustaleń w zakresie konstrukcji treści programowych pedagogiki, psychologii, historii wychowania,
- z punktu widzenia wskazań w zakresie układania programów metodyk z uwzględnieniem założenia, iż program ten powinien posiadać charakter fuzyjny,
- ze względu na potrzebę weryfikacji całości programu z punktu widzenia problemu optymalizacji struktur doboru treści dydaktycznych.

Powyższe założenia pozwoliły na uwzględnienie w niniejszej propozycji programu: celów kształcenia w zakresie metodyki nauczania przedmiotów pedagogicznych jako korelacji wewnątrzprzedmiotowej, ustalenie wstępnej propozycji w zakresie koncepcyjnej strony przygotowywania działania dydaktycznego oraz instrumentalnej strony działania (prowadzenia lekcji i innych zajęć) z przedmiotów pedagogicznych, a także metodycznego przygotowania do tworzenia reguł działania dydaktycznego, np. reguły stosowania pokazu, prowadzenia odnośnych faz dyskusji, wraz z metodyką stosowania odpowiednich czynności dydaktycznych typu: motywujące, informujące, etc.

Z punktu widzenia teoretycznych ustaleń pedeutologicznych przyjęto, iż znajomość teorii pedagogicznej będzie podstawą dla formułowania celów i zadań

nauczania i wychowania, metodyki stosowania aktywizujących metod nauczania, casusów, itp.

Ze stanowiska indywidualnych właściwości ucznia szkoły średniej klas o profilu pedagogicznym rozważono problemy: uzdolnień, rozwijania zainteresowań pedagogicznych.

Z metodycznego punktu widzenia uwzględniono m.in. metodykę kierowania przez nauczyciela kształtowaniem wrażeń, spostrzeżeń, wyobrażeń, formułowaniem pojęć, sądów, itd., a także prawidłowym metodycznie dobieraniem czynności lekcji ze względu na tok myślenia indukcyjnego, dedukcyjnego w rozwiązywaniu problemów pedagogicznych.

Z punktu widzenia specyficznych wymogów metodyk nauczania przedmiotów takich, jak: pedagogiki, psychologii, historii wychowania, czyli przedmiotów pedagogicznych rozważano: dobór treści nauczania, kierunki interpretacji zagadnień, przydatności reguł metodycznych dla nauczyciela pomagającego uczniom, np. w rozwiązywaniu problemu, a także uwzględniono specyfikę procesu uczenia się określonych treści, np. w historii wychowania i psychologii, etc.

Model fuzji metodyk w zakresie przedmiotu: metodyka nauczania przedmiotów pedagogicznych

Z punktu widzenia teoretycznych wskazań w zakresie integracji treści programowych rozważono:

- potrzebę uwzględnienia postulatu korelacji, strukturyzacji,
- elastyczności programu metodyki ze względu na poszukiwania nowych metod nauczania,
- potrzebę ustalenia w programie ilości elementów opisujących i ich równowagi z elementami wyjaśniającymi,
- korelację pomiędzy kształceniem psychologicznym, pedagogicznym w aspekcie ogólnym i metodycznym,
- problem połączenia treści programowych nauczania pedagogiki, psychologii, itd.,
- potrzebę wyodrębnienia treści podstawowych oraz tych, które będą ulegały zmianom i wymagały aktualizacji.

W tym celu rozważono relacje pomiędzy składnikami treściowymi programów metodyk, takimi jak:

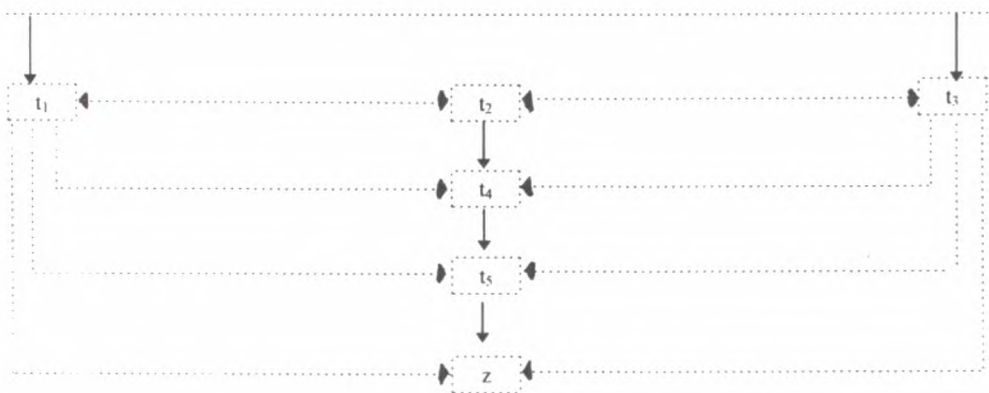
- t_1 – treści zawarte w programie nauczania pedagogiki,
- t_2 – treści zawarte w programie nauczania psychologii,
- t_3 – treści zawarte w programie nauczania historii wychowania,
- t_4 – treści zawarte w programach metodyk przedmiotów t_1 – t_3 , składające się na program metodyki nauczania przedmiotów pedagogicznych,

z – cele, zadania i treści określone w instrukcjach metodycznych do praktyk z tych przedmiotów,

t₅ – analizowanie lekcji, zadań, casusów, sytuacji dydaktycznych w aspekcie metodycznym.

Autorka przyjęła, iż centralnymi punktami fuzji metodyk tych przedmiotów powinny pozostawać cele i zadania w zakresie poprawnego metodycznie wykonywania czynności pedagogicznych. Fuzją objęto te zagadnienia z zakresu metodyki nauczania pedagogiki, psychologii, historii wychowania, które wyjaśniają, jak należy organizować i przeprowadzać działania pedagogiczne w nauczaniu tych przedmiotów, a także przedstawiają w aspekcie metodycznym strukturę poznawczą, tzn. systemy wartości, umiejętności, reguł, wytycznych działania. W rezultacie powyższych działań proponuje się model fuzji metodyk w programie nauczania przedmiotów pedagogicznych.

Tab. 1. Model fuzji metodyk w przedmiocie metodyka nauczania przedmiotów pedagogicznych

Treści programowe przedmiotu: metodyka nauczania przedmiotów pedagogicznych

Proponowane treści ujęto w kilka bloków tematycznych.

1. Metodyka nauczania przedmiotów pedagogicznych: Dydaktyka, jej związki z matematyką, logiką, filozofią, etc. Dydaktyki szczegółowe – treść, zakres, metodyka nauczania przedmiotów pedagogicznych, jej związek z dydaktykami szczegółowymi.

2. Przedmioty pedagogiczne w szkole ogólnokształcącej, zawodowej: Przedmioty pedagogiczne w kształceniu nauczycieli. Rodzaje przedmiotów pedagogicznych a typ szkoły.

3. Kierunki oddziaływań socjalizacyjnych w nauczaniu przedmiotów pedagogicznych:

Metodyka formułowania i stosowania celów działania z uwzględnieniem operacjonalizacji celów. Modularne ujęcie pojęcia: zainteresowania poznawcze uczniów problematyką pedagogiczną. Metodyka kształtowania zainteresowań poznawczych i praktycznych. Problem ideałów w kształceniu skłonności pedagogicznych. Modelowanie stylu i kultury pracy pedagogicznej. Metodyka formułowania zadań pedagogicznych – aspekt cybernetyczny. Metodyka tworzenia modułów i modeli działania.

4. Proces kształcenia pedagogicznego i jego podstawy psychologiczne:

Cechy fizyczne i psychiczne uczniów ważne dla opanowania zawodu nauczyciela. Tradycyjne i nowoczesne strategie uczenia się i notowania, np. speed ritting, mind mapping. Problemy ergonomii uczenia się. Określenie procesu kształcenia w przedmiotach pedagogicznych i jego zasadniczych uwarunkowań w aspekcie genetycznym. Charakterystyka kwalifikacyjna zawodu nauczyciela. Profesjometria i profesjogram. Podstawy wprowadzania uczniów w proces poznania pedagogicznego. Kształtowanie umiejętności i nawyków w pracy pedagogicznej. Metodyka korzystania z technik badawczych przydatnych nauczycielowi do zdobycia wiedzy o procesie socjalizacji.

5. Treści kształcenia w nauczaniu przedmiotów pedagogicznych:

Treści kształcenia, ich dobór, zasady, kryteria doboru. Współczesne orientacje w edukacji nauczycielskiej i ich konsekwencje dla metodyki nauczania tych przedmiotów. Struktura programów przedmiotów pedagogicznych – zróżnicowanie treści w zależności od typu szkoły. Programy autorskie. Metodyczne podstawy konstruowania modeli wiedzy w zakresie: idealizacji, formalizacji, aproksymacji, weryfikacji i modyfikacji treści programowych. Podstawy metodyczne organizacji materiału nauczania – strukturalnej, chronologicznej, funkcjonalnej, przyczynowo-skutkowej. Korelowanie treści programowych. Modelowe ujęcie korelacji i integracji treści.

6. Treści kształcenia pedagogicznego a metodyka ich realizacji w toku lekcji i zajęć pozalekcyjnych:

Formy organizacyjne nauczania przedmiotów pedagogicznych. Struktura lekcji, sytuacji dydaktycznych, wychowawczych. Różne koncepcje psychodydaktyczne a struktura lekcji. Wybór konstrukcji lekcji z przedmiotów pedagogicznych a procesy poznawcze i wolicjonalne uczniów. Próby wprowadzenia zmian w organizacji czasu i doborze metod lekcji – sugestologia jako forma edukacji holistycznej, której twórcą jest Georgii Lozanow. Narzędzia obserwacji i oceny lekcji.

7. Metody i środki realizacji treści nauczania:

Kryteria doboru metod nauczania. Analiza czynnościowa lekcji. Metodyka pracy z lekturą, artykułem pedagogicznym, etc., lekcja z casusem. Metodyka formułowania tematów lekcji, pytań dla uczniów. Metodyczne podstawy opracowywania lekcji opartej na grze symulacyjnej. Mikronauczanie, trening interpersonal-

ny, burza mózgów. Metodyka prowadzenia ćwiczeń, np. ćwiczeń opartych na obserwacji, analizie wytworów ucznia, tekstach podręcznikowych, metodzie eksperymentu.

8. Metodyka prowadzenia zajęć pozalekcyjnych:

Pozalekcyjne formy organizowania działalności pedagogicznej, np. zabawy z dziećmi. Organizowanie koła zainteresowań młodych pedagogów. Metodyka doboru treści, organizowania, planowania pracy koła pedagogicznego. Prowadzenie zajęć fakultatywnych integrujących problematykę z zakresu przedmiotów pedagogicznych. Przygotowywanie, wygłaszanie odczytu pedagogicznego. Poradnictwo pedagogiczne, metodyka wycieczek pedagogicznych – zbiór zadań pedagogicznych, korelacja celów i zadań z treściami nauczania w innych przedmiotach. Organizowanie samodzielnej obserwacji uczniów.

9. Organizowanie praktyk uczniowskich w klasach 0 i I:

Cel uczniowskich praktyk pedagogicznych w klasach młodszych. Organizacja praktyk. Układanie instrukcji i harmonogramu praktyk. Prowadzenie dokumentacji praktyk. Kontrola i ocena praktyki.

10. Zasady nauczania przedmiotów pedagogicznych:

Analiza poszczególnych zasad w aspekcie reguł metodycznych stanowiących pomoc dla nauczyciela w stosowaniu zasad nauczania.

Kryteria oceny metodycznej poprawności posługiwania się zasadami nauczania w przedmiotach pedagogicznych.

11. Środki dydaktyczne w nauczaniu przedmiotów pedagogicznych:

Środki słowno-tekstowe. Podręcznik szkolny, teksty źródłowe, dokumenty, czasopiśmiennictwo. Reguły metodyczne oceny wartości podręcznika. Techniczne środki nauczania i ich wykorzystanie w procesie dydaktycznym, np. projektor, magnetofon, itp. Główne zagadnienia technologii pedagogicznej. Innowacje – hologramy.

12. Metodyka kontroli i oceny pracy uczniów w przedmiotach pedagogicznych:

Przedmiot kontroli i oceny w aspekcie celów nauczania. Testy osiągnięć szkolnych. Problem oceny fazowej funkcjonującej np. w szkole alternatywnej znanej w USA¹⁰, tzn.: diagnozowanie, sprzężenie zwrotne, ocenianie właściwe, wystawianie stopnia. Metodyka układania kryteriów i konstruowania skal ocen.

13. Planowanie pracy dydaktycznej i jej dokumentacja:

Planowanie pracy i jej typy. Planowanie sieciowe i jego zastosowanie w nauczaniu przedmiotów pedagogicznych. Dobór czynności w planowaniu lekcji, zajęć. Metodyka modelowania lekcji. Różne strategie układania konspektu lekcji. Protokół oraz sprawozdanie i ocena lekcji. Konstruowanie heurystyk i algorytmów. Układanie harmonogramów zajęć w pracowni, placówkach, itp. Zeszyt uczniowski. Typy notatek mind mapping.

14. Baza szkoleniowa w nauczaniu przedmiotów pedagogicznych:

Metodyka przygotowania sali do pokazu, demonstracji, projekcji. Przygotowanie i projektowanie pomocy. Biblioteka pedagogiczna.

15. Problem doboru kandydatów do zawodu nauczycielskiego:

Dobór i jego kryteria, wymagania stawiane kandydatom. Różne sposoby przeprowadzania egzaminów. Współczesne orientacje w edukacji nauczycielskiej.

16. Zaliczanie zajęć z przedmiotów pedagogicznych:

Egzamin jego cele, zadania, przebieg, wymagania. Techniki egzaminowania.

Wykaz lektur z przedmiotu: metodyka nauczania przedmiotów pedagogicznych

A. Lektury obowiązkowe

Danek K.: *Cele edukacyjne we współczesnej szkole*. Poznań 1989

Frycie S., Wróbel T.: *Problemy konstruowania programów szkolnych*. Warszawa 1983

Dłużniewski B.: *Metody aktywizujące w doskonaleniu zawodowym*. Poznań 1989

Jerzak J.: *Kształcenie pedagogiczne nauczycieli*. Warszawa 1989

Kwiatkowska H.: *Nowa orientacja w kształceniu nauczycieli*. Warszawa 1988

Poplucz J.: *Optymalizacja działania pedagogicznego na lekcji*. Warszawa 1984

Palka S.: *Praca badawcza uczniów w procesie kształcenia*. Kraków 1977

B. Lektury uzupełniające

Bonecki H., Soczewka J.: *O koncepcji podręcznika dla nauczycieli*. Warszawa 1988

Jakowicka J. (red.): *Rola i miejsce praktyk pedagogicznych w systemie kształcenia nauczycieli*. Wyd. WSP, Zielona Góra 1976

Nowaczyk S.: *Książka pedagogiczna w pracy dydaktyczno-wychowawczej nauczyciela*. NK. Warszawa 1968

Poplucz J.: *Organizowanie czynności nauczycielskich. Zastosowanie teorii czynności i prakseologii do pedagogiki*. Warszawa 1978

Ewaluacja cech charakterystycznych programu przedmiotu: metodyka nauczania przedmiotów pedagogicznych

Program zakłada kształtowanie takich umiejętności metodycznych, jak: dobieranie, wyodrębnianie, formułowanie i operacjonalizację celów kształcenia, a także tworzenia profesjogramu, konstruowania programów nauczania, formułowania reguł metodycznych, tzw. modeli metod w zakresie strony koncepcyjnej i instrumentalnej realizacji treści programowych.

Wyraźniejsze oddzielenie treści metodyk szczegółowych, np. pedagogiki, psychologii, historii wychowania zaznaczono w realizacji metod nauczania wprowadzając metodykę ćwiczeń w retrospekcji, trening interpersonalny, itp.

Elementy organizacji funkcjonalnej znalazły odzwierciedlenie w klasyfikacji czynności dydaktycznych nauczyciela i uczniów w różnych sytuacjach dydaktycznych. Program uwzględnia organizację chronologiczną w zakresie zagadnień wprowadzających, m.in. genezę dydaktyki, etc. Organizację przyczynowo-skutkową uwzględniono w odniesieniu do metodycznych podstaw organizacji nauczania, modelowego podejścia do projektowania struktury lekcji.

Do elementów diachronicznych w programie można zaliczyć, m.in.: modele charakterystyk zawodowych, reguły działania, natomiast do synchronicznych możliwości stosowania niektórych heurystyk, modeli metod itp. Układ treści zakłada korelację pomiędzy poszczególnymi działami, m.in. pomiędzy metodyką celów kształcenia a zadaniami dydaktycznymi itp. W aspekcie pojęciowym uwzględniono możliwość grupowania (w toku poznania) pojęć głównych oznaczających przedmioty, zjawiska i sytuacje pedagogiczne.

W stronie instrumentalnej całość realizacji treści programowych oparto na założeniu konstruowania – na podstawie poznanej teorii – reguł metodycznych, wytycznych działania, modeli. Przykładem ciągów działań o charakterze poznawczym wymagającym czynności porządkowania może być taki łańcuch pojęciowy, jak np. lekcja, sytuacja pedagogiczna, sytuacja dydaktyczna, dobór i przyporządkowywanie rodzajów czynności nauczycielskich w poszczególnych ogniwach lekcji. Kompleksowe ujęcie wiedzy teoretycznej uwzględniono w analizie strony koncepcyjnej działania dydaktycznego (np. hospitacja, konspekt lekcji) oraz strony instrumentalnej działania (np. prowadzenie fragmentów i całych lekcji próbnych).

Program nie ma charakteru jednolitego ze względu na strukturę organizacji treści, np. o ile w działach wstępnych poszczególne operacje poznawcze łączą się liniowo, to dalsze w sposób rozgałęziony, a realizacja tych treści wymaga ustalania reguł opartych na wykorzystywaniu wiadomości z różnych działów programu.

Zgodnie z założeniem wyeksponowano elementy o charakterze dynamicznym, np. różne warianty ujęcia tej samej lekcji w zastosowaniu tzw. arkusza usprawnień budowy lekcji, modelowania różnych czynności dydaktycznych, tworzenia modułów.

W proponowanej wersji programu pozostawiono tzw. układ otwarty dla niektórych tematów, zagadnień, które mogą a nawet powinny być uzupełniane przez inne źródła informacji. Należą tu przykładowo: metodyka posługiwania się casusami, gramy dydaktycznymi, algorytmizacja, cybernetyzacja w nauka pedagogicznych i inne w zależności od zainteresowań studentów.

W odniesieniu do całości treści programowych założono potrzebę stałej aktualizacji prezentowanych problemów.

Uwagi o realizacji programu

Proponowane formy realizacji wykładów

Do podstawowych form wprowadzania w proces studiowania przedmiotu metodyka nauczania przedmiotów pedagogicznych należą: wykłady, ćwiczenia, konwersatoria oraz konsultacje indywidualne i zbiorowe.

Celem wykładów, np. konwencjonalnego, problemowego, kazuistyczno-dyskursywnego jest zapoznanie studentów z węzłową problematyką przedmiotu w tym również z kierunkami innowacji metodycznych w kraju i zagranicą.

Propozycje w zakresie pracy na ćwiczeniach

Na ćwiczenia przypadają zagadnienia wymagające szczególnej analizy, interpretacji oraz ich ocena w kategoriach reguł – wytycznych działania praktycznego. Ćwiczenia obejmują zatem głównie wyjaśnianie podstawowych kategorii metodycznych, pracę z materiałami dydaktycznymi, np. z programami nauczania, instrukcjami do praktyk, sprawozdaniami z hospitacji lekcji itp., a także interpretację metodyczną przebiegu sytuacji pedagogicznych. Analiza metodyczna lekcji może przebiegać z zastosowaniem gry dydaktycznej, mikronauczania etc. Istotna jest również praca nad konstruowaniem komentarza do tekstu lektury, opracowania metodycznego. Komentowaniu podlegają tu fragmenty tekstów lektury, artykuły z czasopism itp. Ważne jest także projektowanie rozwiązań prezentowanych studentom na ćwiczeniach zadań metodycznych, przy czym zadanie takie wymaga działań zmierzających do uzupełnienia luk mogących dotyczyć, np. szczegółów potwierdzających regułę dydaktyczną. Przykładowo treścią zadania może być ułożenie algorytmu postępowania dla nauczyciela kierującego rozwiązywaniem problemu pedagogicznego na drodze od konkretnego do abstrakcji, opracowanie jednostki metodycznej poświęconej wprowadzaniu uczniów w poznanie nowych pojęć pedagogicznych.

Przypisy

¹ W. Weber: *Die praktische psychologie in Wirtschaftleben*. Leipzig 1927, s. 24; E. Weniger: *In-dependence of Education of Theory and Practice Probleme of Academical Teacher training*. „Review of Educational Research”. Feb. 1957, r.V, s. 57; T. Scharmann: *Arbeit und Beruf*. Tübingen 1956, s. 27.

² W. Spasowski: *Zasady samokształcenia*. Warszawa 1923, s. 22; W. Wojtyński: *Zwrot ku realizmowi w badaniach nad nauczycielem*. „Ruch Pedagogiczny” 1963, nr 3, s. 6; L. Wytyczak: *Badania przydatności zawodowej absolwentów szkół pedagogicznych*. „Ruch Pedagogiczny” 1965, nr 2, s. 53 i nast.; S. Pałka: *Praca badawcza uczniów w procesie kształcenia*. Kraków 1977.

³ H.A. Rosencranz, B.J. Biddle: *The Role Approach to Teacher Competence*. New York 1964; J.B. Biddle, W.J. Ellena (red.): *Contemporary Research on Teacher Effectiveness*. 1964; S. Mieszal-

ski: *N.A. Flandersa system interakcji w klasie szkolnej*. „Kwartalnik Pedagogiczny” 1984, nr 4; Th. Ballauff: *Funktionen der schule Historisch – systematis analisen zur scholarisation*. Kolonia-Wiedeń 1984, Boehlau, Verlag, wyd. II.

⁴ H. Kwiatkowska: *Nowa orientacja w kształceniu nauczycieli. Założenia i metody edukacji nauczycielskiej*. PWN, Warszawa 1988, s. 331 i nast.

⁵ H. Kwiatkowska: *Nowa orientacja...* op.cit., s. 337–339.

⁶ S. Frycie, T. Wróbel (red.): *Problemy konstruowania programów szkolnych*. Warszawa 1983; T. Lewowicki: *Koncepcja doboru treści kształcenia – szkic typologii*. „Nowa Szkoła” 1986, nr 10, s. 20 i nast.

⁷ A. Obrębska: *Zasady projektowania programów kształcenia zawodowego*. „Szkoła Zawodowa” 1986, nr 10, s. 7–15.

⁸ J. Galant: *Nowe programy po nowemu widziane*. „Oświata i Wychowanie” 1981, nr 5, s. 37. Wersja C.

⁹ B. Makles: *O sposobie i wynikach badania programów szkolnych metodą „DOM”*. „Nowa Szkoła” 1982, nr 11, s. 46; S. Wrześniowski: *Elementy oceny programów nauczania*. „Szkoła Zawodowa” 1988, nr 7–8, s. 13; M. Pucek: *O współczesnych sposobach badania spójności układów treści nauczania w programach szkolnych*, „Lub. Rocznik Pedagogiczny” 1982, t. X, s. 109.

¹⁰ C. Rose: *Acelerated Learning*. Topaz Publishing L'td', 1985; T. Buzan: *Make the Most of Your Mind*. Pan Books 1977.